

УДК 373.5.016:821]:[37.014.3/.6(477)“199/202”

DOI <https://doi.org/10.37915/pa.vi62.745>

Данилюк С. С.*,
orcid.org/0000-0002-0656-2413

ЛІТЕРАТУРНА ОСВІТА В ШКОЛАХ УКРАЇНИ: МОДЕРНІЗАЦІЯ Й ВИКЛИКИ ЧАСУ (1990-ТІ – 2020-ТІ РР.)

У статті здійснено комплексний аналіз процесу модернізації літературної освіти в українських школах у період 1990–2020-х років із фокусуванням на впливі структурних реформ, технологічних трансформацій та кризових явищ. Основну увагу приділено таким аспектам: формуванню освітнього змісту й методів викладання, упровадженню культурологічного та компетентнісного підходів, інтеграції цифрових технологій, адаптації до пандемії COVID 19 і повномасштабної війни 2022 року, а також ролі літератури як інструмента національної та психологічної стійкості.

Проаналізовано контекст модернізації літературної освіти в рамках міграції від формального заучування до осмисленого читацького досвіду. Висвітлено невідповідність між кількісною насиченістю програм і відсутністю глибокого аналізу художніх текстів, що обмежувало розвиток критичного мислення в учнів. Упровадження концепції НУШ і компетентнісного підходу, зокрема в 5-7 класах, створювало умови для рефлексії, аналізування тексту, міждисциплінарних зв'язків, однак було часто декларативним із недостатньою методичною підтримкою.

Розглянуто роль цифровізації: мультимедіа й електронні ресурси суттєво збагачують рівень мотивації та інклюзивності, однак цифрова нерівність і недостатня підготовка вчителів залишаються стримувальними чинниками. Пандемія COVID 19 підтвердила цей розрив: ініціатива «Smart Kids» засвідчила, що без належного доступу до техніки й методичної підтримки дистанційне навчання було недостатньо ефективним і не компенсувало втрат у навчальному процесі.

Аналізуються проблеми війни: пошкодження понад трьох тисяч шкіл, масові переселення та перехід до онлайн- чи підземних форматів навчання, а також атаки на українську ідентичність через політику русифікації в окупованих регіонах. У відповідь держава впроваджує захисні заходи, зокрема заборону російських підручників та підтримку національного канону. У цьому трагічному контексті література є потужним засобом збереження національної ідентичності, психологічної підтримки та розвитку критичного громадянського мислення.

Стаття визначає такі ключові проблеми: формальний підхід до програмної насиченості, відсутність моделей профільного викладання, технологічний розрив, проблеми дистанційного навчання, руйнація інфраструктури та потреба психоемоційної реабілітації дітей. Водночас літературна освіта залишається важливим чинником культурного опору й формування стійкості.

Зроблено висновок про те, що модернізація літературної освіти в Україні є багаторівневим процесом, що вимагає не лише змістовного оновлення, але й системної методичної підтримки вчителів, технологічного забезпечення, а також поєднання освітніх, культурних і психологічних стратегій.

Ключові слова: літературна освіта, модернізація освіти, Нова українська школа (НУШ), компетентнісний підхід, цифровізація навчання, освітні втрати, пандемія COVID-19, психоемоційна стійкість, національна ідентичність, воєнні проблеми, кінець ХХ – початок ХХІ століття (1990-ті – 2020-ті рр.).

*© Данилюк С. С.

Постановлення проблеми. Період з 1990-х до 2020-х років виявився для шкільної літературної освіти України часом глибоких перетворень, що відображають процеси модернізації загальноосвітньої системи. Україна активно переходила до українізації навчальних програм, що було зумовлено суспільно-політичними змінами після розпаду СРСР, а також потребою формування національної ідентичності через художнє слово. Здобуття незалежності й подальші освітні реформи зумовили впровадження української мови викладання й оновлення літературного канону, що супроводжувалося переглядом навчальних матеріалів і підходів до навчання літератури [1, с. 41].

У третьому тисячолітті особливої актуальності набув компетентнісний підхід, який заклали в реформі Нової української школи (далі – НУШ). Учні почали сприйматися не як «споживачі» фактів, а як реформовані особистості з критичним мисленням, відтак викладання літератури орієнтувалося на розвиток читацької компетентності, аналітичного й рефлексивного підходів до тексту [17]. Крім того технологізації викладання, наприклад мультимедійні платформи й електронні ресурси, вимагали нової педагогічної майстерності та цифрової грамотності вчителів [5].

Сучасні кризи, як-от пандемія COVID-19 та російське повномасштабне вторгнення 2022 року, виявили значні проблеми в освітній системі: дистанційне навчання оголило цифрову нерівність, недостатньо забезпечену інфраструктуру й готовність педагогів працювати онлайн; унаслідок війни сталися руйнування шкіл, масові переселення, суттєві порушення навчального процесу, що негативно вплинуло на ефективність засвоєння літературної освіти [11, с. 9].

Отже, літературна освіта опинилася перед потребою одночасно вирішувати протилежні завдання – відтворення національного культурно-ціннісного простору через літературний канон й адаптування до сучасних педагогічних технологій, що дублюється цифровими і кризовими проблемами. Саме ця напруженість і зумовлює потребу системного дослідження впливу модернізації та кризових умов на зміст, методику та якість літературного навчання в українських школах.

Аналіз досліджень. Аналіз українських та зарубіжних наукових праць свідчить про стійке порушення теми освітніх реформ літературної освіти упродовж останніх трьох десятиліть. Один із суттєвих векторів – культурологічний підхід, який акцентує на міждисциплінарних зв'язках літератури з мистецтвом (живописом, кіно, театром). Так, Н. Гоголь і В. Гречинська доводять, що формування критичного мислення вивчається через аналіз інтегрованого мистецького контексту творів, що обґрунтувало культурологічний підхід як методологічну основу ХХ-ХХІ ст. [1, с. 39].

Вивчення компетентнісного підходу продовжується в дослідженнях щодо впровадження НУШ у середній школі. Т. Яценко, О. Слижук, Н. Гоголь та А. Новиков виявили, що підручники з літератури розроблялися з розрахунком на формування ключових компетентностей: володіння державною мовою, інноваційність, екологічна свідомість. Подібні результати наводяться й у роботі інституту педагогіки НАН України, де виділяються методики формування читацької компетентності та аналітичних умінь [17, с. 8].

Ще одним напрямком є інноваційні технології та мультимедіа. Для прикладу, О. Степаненко досліджує використання електронних засобів як інструментів підвищення ефективності уроків зарубіжної літератури [5]. Окремо виділяються дослідження адаптації літературної освіти в умовах COVID-19, де переважало запровадження дистанційного навчання, цифрова нерівність та використання електронних підручників, що значно вплинуло на зміну педагогічної практики й підвищило запит на цифрову компетентність вчителя [12, с. 67].

Підсумовуючи відзначимо, що ключові тренди дослідження охоплюють розвиток культурологічного підходу у змісті літературного навчання; впровадження компетентнісного підходу в НУШ; застосування цифрових технологій та мультимедіа; адаптацію освітнього процесу до проблем пандемії й цифрового розриву.

Попри те, що проблематика літературної освіти вже привертала увагу значної кількості науковців, зокрема в контексті змістових, методичних та аксіологічних аспектів, у цій сфері досі залишається низка недостатньо з'ясованих питань: трансформація шкільного літературного канону, взаємодія традиційних і новітніх освітніх практик, а також відповідність літературної освіти проблемам сучасного суспільства. Така ситуація зумовлює потребу в подальшому теоретичному осмисленні й оновленому підході до аналізу цілей, функцій і перспектив літературної освіти в Україні.

Мета статті – дослідити процеси трансформації літературної освіти в українських школах у період з 1990-х до 2020-х років під впливом політичних, соціально-педагогічних, культурноціннісних і кризових чинників.

Викладення основного матеріалу. У 1990–2000-х роках модернізація літературної освіти в Україні почалася з упровадження культурологічного підходу, що зумовив інтеграцію літературного курсу з іншими мистецтвами. Згідно з дослідженнями Т. Яценко, О. Слижук, Н. Гоголь і А. Новикова нові підручники НУШ запровадили читання всередині ширшого культурного й екологічного контексту, акцентуючи не лише на тексті, а й на розвитку ключових компетентностей через аналіз міждисциплінарних зв'язків [17, с. 9].

Компетентнісний підхід, що закладений у концепції НУШ, орієнтований на формування критичного мислення, умінь аргументувати власну позицію та екологічної грамотності. У праці «Competence-Based Approach to Studying Contemporary Ukrainian Literature by Early Adolescents: Theory and Practice» аналізується роль підручників для учнів середньої школи, які демонструють потенціал компетентнісного розвитку, включаючи мовну, комунікативну, екологічну та інноваційну компетентності [17].

Так само видання «Eurydice» зазначає, що реформа НУШ спрямована на підвищення рівня саме цих умінь у школярів, незалежно від регіону [14]. Особлива увага приділяється мультимедійним технологіям. Так, Л. Піскозуб зазначає, що цифрові форми, як-от відео, інтерактивні презентації, гіпермедія, значно підвищують мотивацію учнів й активно включають в освітній процес дітей з особливими освітніми потребами [8, с. 161].

У презентації свого передового педагогічного досвіду вчитель-практик І. Костюк описує, як мультимедіа оживляє теоретичний матеріал, допомагаючи учням по-новому інтерпретувати літературні образи та історичний контекст [5].

Упродовж 1990–2000-х років структура літературної освіти виявила суттєві обмеження: програми містили значну кількість творів, але не забезпечували їх ґрунтовного аналізу. Це призвело до формального засвоєння матеріалу, що обмежувало розвиток читацької компетентності та критичного мислення учнів.

У старшій школі виникла потреба профільного навчання, однак методики, які дозволяли б гнучко адаптувати курс літератури до різних профілів (гуманітарного, філологічного, філософського тощо), були розроблені не достатньо. Це ускладнювало реалізацію нових стандартів, упроваджених уже в ХХІ столітті.

Пандемія COVID-19 у 2020–2021 рр. призвела до масового впровадження дистанційного навчання. Це виявило не лише цифрову нерівність і технічну недостатність шкільної інфраструктури, а й зростаючу потребу в цифровій компетентності вчителів. Крім того дослідження VoxUkraine в «White Book of Reforms 2025» підтверджує, що один із ключових напрямків реформи – розвиток критичного мислення, комунікації та творчості, які є центральними в літературній освіті [16].

Цифрова нерівність залишалася гострим викликом навіть там, де спробували застосувати мультимедійні ресурси, відсутність належної інфраструктури, різна цифрова грамотність вчителів і різниця в доступності до інтернету між містом і селом значно гальмували інтеграцію технологій у навчання. Досвід пандемії COVID-19 (2020–2021 рр.) поставив освітян перед потребою негайного переходу на дистанційне навчання.

Результати експериментів показали можливість організувати дистанційне заняття тільки за наявності усталеного доступу до Інтернету й цифрових ресурсів. Однак на практиці виявились критичні проблеми: перебої з інтернетом, нестача техніки, відсутність методичної підтримки, зниження мотивації учнів та психологічне навантаження на вчителів і дітей [12, с. 71].

Ще гірша ситуація виникла з початком повномасштабного вторгнення росії в лютому 2022 року. Станом на осінь 2023 року понад 3 400 навчальних закладів були частково пошкоджені і 365 – повністю зруйновані. Це призвело до масових переселень, переведення навчання в онлайн-формат і створення тимчасових підземних шкіл, що дозволяли продовжувати заняття навіть під обстрілами. Окупаційна влада проводила політику «росіянізації» освіти, забороняла українську мову, упроваджувала російські підручники та документи. У відповідь, від 2022 до 2023 року, уряд України заборонив ввезення та розповсюдження книжок із рф, що дозволило захистити національний канон, але й ускладнило доступ до певних ресурсів [15].

Крім інфраструктурних і методичних труднощів виникла серйозна психологічна криза: діти переживали травматичні події, піддавалися постійному страху, що негативно впливало на їхню читацьку мотивацію і здатність концентруватися під час уроків літератури. Освітній процес доводилося адаптувати не лише до зміни форм навчання, а й забезпечувати психологічну підтримку школярів.

У процесі реформування шкільної літературної освіти України впродовж 1990–2020-х років стали зрозумілі також додаткові проблеми. Так, існувала проблема зосередженості на кількості творів, а не на їхній глибині аналізу, що створювало формальне сприйняття літератури та слабку читацьку навичку критичного мислення [2]. Незважаючи на активні спроби реалізації культурологічного підходу, його впровадження було переважно декларативним. Не вистачало системних методичних інструментів для поєднання літератури з мистецтвом, музикою, кіно чи іншими дисциплінами, що ускладнювало розвиток інтегративної освітньої практики.

Уже від початку 2000-х років явище «кліпового мислення», яке асоціюють з поверховим сприйняттям інформації, стало значним бар'єром у формуванні глибокого літературного розуміння серед молоді. Докладний аналіз зазначає, що учні дедалі частіше виявляють симптоми швидкого, фрагментарного мислення без здатності поглиблено інтерпретувати художній текст [3, с. 26].

Пострадянський контекст сприяв розвитку літературної критики кланового типу, що негативно впливало на шкільну літературну освіту. Ідеологічне упередження та формування «літературних угруповань» у 1990–2000-х роках послаблювали розвиток об'єктивного критичного дискурсу серед школярів. Також на системному рівні від 1990-х років спостерігалася диспропорція між теорією та практикою, коли методика навчання літератури не відповідала концепціям і практичним моделям реалізації вчителями. Лише упродовж останнього десятиліття почали з'являтися роботи, де комплексно розглядався цей розрив [10].

Важливим випробуванням став освітній контекст у період економічних криз і війни, що виявилось у п'яти ключових суперечностях – недофінансуванні, зношеному забезпеченні, зменшенні автономії закладів, демографічному спаді, а також утраті довіри до системи освіти взагалі. Ці аспекти проблематики доповнюють чинні проблеми, формуючи цілісне розуміння внутрішніх нерівностей, методичних розривів і змін у змісті літературної освіти України.

У процесі реформування літературної освіти 1990–2020-х років науковці звертали увагу на соціокультурну функцію літератури як інструмента формування ціннісного опору агресії та захисту свободи. Ю. Ковбасенко зазначає, що «художня проза і поезія під час російсько-української війни – це не лише навчальний матеріал, а й засіб збереження національної ідентичності у складних історичних умовах» [4].

Що стосується локального аспекту, важливою залишається література рідного краю. І. Пасько підкреслює, що вчителі часто змушені творчо наповнювати цей розділ програми, оскільки державні модельні програми не надають готових матеріалів або методичних рекомендацій. Відсутність єдиних підходів уповільнює реалізацію завдань місцевої літературної освіти, хоча саме вона має значний потенціал для патріотичного виховання та посилення зв'язку з рідним середовищем [7].

Суттєву роль відіграє недостатня інклюзивність навчального середовища в літературі. Матеріали конференцій Волошинських читань указують на те, що використання різних мистецьких форм і мультимедіа лише частково впроваджується в уроках, а адаптація програм до потреб учнів із різними освітніми потребами дотепер сильно залежить від ініціативи окремих педагогів [9].

Національні доповіді про стан освіти акцентують увагу на тому, що хоча концепція НУШ передбачає комплексний розвиток учня, включно з літературною грамотністю, реалізація цих завдань досі залишається епізодичною, без чітких механізмів і фінансування. Відсутність системності, недостатня кадрова підготовка і недостатня регіональна підтримка стримують розвиток курсу.

Отже, ці доповнення формують більш глибоку картину проблем, а саме: зміцнення соціокультурної ролі літератури в умовах агресії; подолання феномену кліпового мислення через літературне читання; організаційна невизначеність у впровадженні програми з літератури рідного краю; низька інклюзивність і застосування мистецтва у освіті; брак системного підходу до реалізації компетентнісної літературної освіти на базі НУШ.

Загалом проблеми літературної освіти, що умовно укладаються в п'ять груп, безпосередньо пов'язані з метою статті – аналізом комплексного впливу на розвиток курсу літератури в Україні. Це:

- 1) формалізація програм без достатньої глибини аналізу текстів;
- 2) відсутність адаптованих методик для профільної освіти;
- 3) цифрова нерівність і нестача технічної бази;
- 4) проблеми, пов'язані з дистанційним навчанням і пандемією;
- 5) глобальні та психологічні наслідки воєнного конфлікту, зруйновані школи, травми учнів.

Висновки. Унаслідок здійсненого аналізу літературної освіти в українських школах за період 1990-2020-х років виявлено комплекс взаємопов'язаних трансформацій і викликів. По-перше, зміст літературного курсу зазнав системного реформування – від масового охоплення великою кількістю творів без глибокого осмислення до впровадження культурологічного та компетентнісного підходів, спрямованих на розвиток критичного мислення і міждисциплінарних зв'язків. Кардинальною зміною стало залучення цифрових технологій, що збагачують процес викладання літератури, але водночас підкреслюють проблему цифрової нерівності. У школах, особливо в сільській місцевості, рівень доступу до інтернету, знань педагогів та інфраструктури лишився низьким, що обмежувало потенціал мультимедійних підходів. Зовнішні кризи, як-от пандемія COVID-19 й воєнне вторгнення 2022 року, змусили систему освіти адаптуватися до дистанційних форматів, оновлених графіків і емоційно складних умов. Однак простий перехід в онлайн не компенсував втрат якості освіти: зростання психологічного навантаження, руйнування шкіл, масові переміщення і заборона доступу до частини канонічних текстів украй ускладнили процес забезпечення сталості літературного навчання. Література є не лише освітнім, але й соціокультурним інструментом опору. У воєнний період вона є чинником формування стійкості, національної ідентичності та психологічної підтримки школярів. Майбутній етап PISA-2025, результати якого будуть порівнювати досягнення школярів до та під час воєнного конфлікту, дозволить кількісно оцінити вплив цих змін на рівень читацької грамотності і компетентностей.

Перспективним для подальшого наукового пошуку вважаємо розроблення та експериментальну перевірку цілісної методичної системи подолання «кліпового мислення» учнів за допомогою інтеграції мультимедійних засобів і культурологічного підходу на уроках літератури. Особливої уваги потребує дослідження механізмів психолого-педагогічної підтримки школярів засобами художнього слова (бібліотерапії) в умовах воєнного та поствоєнного стану. Окрім цього, нагальним завданням для сучасних дидактів залишається створення уніфікованих методичних рекомендацій та варіативних моделей для реалізації потенціалу літератури рідного краю в межах НУШ, а також системне вивчення та імплементація майбутніх результатів дослідження PISA-2025 для корекції освітніх втрат і підвищення загального рівня читацької грамотності українських школярів.

Список використаних джерел:

1. Гоголь Н. В. Культурологічний підхід до навчання літератури у науково-методичній думці періоду освітньої реформи 1984-1990 років. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2020. Вип. 71, т. 1. С. 37–42. DOI: <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2020.71-1.5>
2. Гоголь Н. В. Проблема реалізації культурологічного підходу до навчання літератури: педагогічні пошуки (кінець 1990-х – початок 2000-х рр.). *Knowledge, Education, Law, Management*. 2021. № 2 (38), т. 1. DOI: <https://doi.org/10.51647/kelm.2021.2.1.3>
3. Грицак Н. Р. Літературна освіта молоді та проблема кліпового мислення. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. 2018. VI (75), Issue: 181. С. 25–28. URL: <https://seanewdim.com/wp-content/uploads/2021/04/Literary-education-of-young-people-and-the-problem-of-clip-thinking-N.-Hrytsak.pdf>
4. Ковбасенко Ю. І. Виклики часу і соціокультурні функції художньої літератури та літературної освіти в Україні. 2022. URL: https://www.researchgate.net/publication/364606637_Viklyki_casu_i_sociokulturni_funkcii_hudoznoi_literaturi_ta_literaturnoi_osviti_v_Ukraini
5. Костюк І. Упровадження мультимедійних технологій на уроках зарубіжної літератури : навч. посіб. URL: <https://vseosvita.ua/library/posibnik-uprovadzenna-multimedijnih-tehnologij-na-urokah-zarubiznoi-literaturi-116248.html>
6. Онопрієнко О., Петрук О., Павлова Т. Технології оцінювання особистісних і навчальних досягнень учнів початкової школи. Методичний кейс : метод. посіб. / Ін-т педагогіки НАПН України. Відділ початкової освіти ім. О.Я. Савченко. Київ: Педагогічна думка. 2023. 249 с.
7. Пасько І. Література рідного краю в школі: проблеми, значення і підходи. 2023. URL: <https://nus.org.ua/2023/10/29/literatura-ridnogo-krayu-v-shkoli-problemy-znachennya-i-pidhody-dokladna-analilyka/>
8. Піскозуб Л. Застосування мультимедіа у навчання дітей. *Інтегровані комунікації*. № 2 (18). 2024. С. 159–163. <https://doi.org/10.28925/2524-2644.2024.1821>
9. Шкільна літературна освіта: традиції і новаторство. VIII Волошинські читання: зб. тез всеукраїнської науково-практичної конференції / за заг. ред. Т. О. Яценко; Ін-т педагогіки НАПН України. Київ : УОБЦ «Оріон». 2020. 224 с. URL: <https://undip.org.ua/wp-content/uploads/2021/07/shkilna-literaturna-osvita-.zbirnyk-tez.pdf>
10. Яценко Т. Тенденції розвитку методики навчання української літератури в загальноосвітніх навчальних закладах (друга половина ХХ – початок ХХІ століття): монографія. Київ : Педагогічна думка. 2016. 360 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/705923/1/%D0%9C%D0%9E%D0%9D%D0%9E%D0%A0%D0%90%D0%A4%D0%86%D0%AF.pdf>
11. Lytvynova S. Electronic Textbook as a Component of Smart Kids Technology of Education of Elementary School Pupils. 2020. 16 с. URL: <https://arxiv.org/pdf/2005.07488>
12. Lytvynova S., Demeshkant N. Distance Learning in Primary School During the COVID-19 Pandemic: Results of the “SMART KIDS” Experiment. *Освітній вимір*. С. 61–74. 2021. DOI: <https://doi.org/10.31812/educdim.4718>
13. Marienko M., Nosenko Yu., Sukhikh A., Tataurov V., Shyshkina M. Personalization of Learning through Adaptive Technologies in the Context of Sustainable Development of Teachers’ Education. The International Conference on Sustainable Futures: Environmental, Technological, Social and Economic Matters. Vol. 166. 8 p. 2020. DOI: <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202016610015>

14. Reform of General Secondary Education – the New Ukrainian School. Eurydice (EACEA). 2024. URL: <https://eurydice.eacea.ec.europa.eu/news/ukraine-reform-general-secondary-education-new-ukrainian-school>
15. Tanks on the Playground: Attacks on Schools and Military Use of Schools in Ukraine. *Human Rights Watch*. 2023. URL: <https://www.hrw.org/report/2023/11/09/tanks-playground/attacks-schools-and-military-use-schools-ukraine>
16. Ukraine’s Education Policy as a Pillar for Successful Rebuilding. VoxUkraine. White Book of Reforms 2025. 2025. URL: <https://feps-europe.eu/wp-content/uploads/2025/02/Ukraines-education-policy-as-a-pillar-for-successful-rebuilding.pdf>
17. Yatsenko T., Slyzhuk O., Hohol N., Novykov A. Competence Based Approach to Studying Contemporary Ukrainian Literature by Early Adolescents: Theory and Practice. *Brazilian Journal of Education, Technology and Society (BRAJETS)*. Vol. 17 №. Se 1. 2024. URL: <https://brajets.com/brajets/article/view/1449/726>

References:

1. Hohol, N. V. (2020). Kulturolohichni pidkhid do navchannia literatury u naukovu-metodychnii dumtsi periodu osvithoi reformy 1984-1990 rokiv [Culturological approach to teaching literature in the scientific and methodological thought of the educational reform period of 1984–1990]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh*, 71(1), 37–42. DOI: <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2020.71-1.5> [in Ukrainian].
2. Hohol, N. V. (2021). Problema realizatsii kulturolohichnoho pidkhodu do navchannia literatury: pedahohichni poshuky (kinets 1990-kh – pochatok 2000-kh rr.) [The problem of implementing the culturological approach to teaching literature: pedagogical research (late 1990s – early 2000s)]. *Knowledge, Education, Law, Management*, 2(38), 1. DOI: <https://doi.org/10.51647/kelm.2021.2.1.3> [in Ukrainian].
3. Hrytsak, N. R. (2018). Literaturna osvita molodi ta problema klipovoho myslennia [Literary education of youth and the problem of clip thinking]. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, VI(75), 181, 25–28. Retrieved from <https://seanewdim.com/wp-content/uploads/2021/04/Literary-education-of-young-people-and-the-problem-of-clip-thinking-N.-Hrytsak.pdf> [in Ukrainian].
4. Kovbasenko, Yu. I. (2022). Vyklyky chasu i sotsiokulturni funktsii khudozhnoi literatury ta literaturnoi osvity v Ukraini [Challenges of the time and socio-cultural functions of fiction and literary education in Ukraine]. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/364606637_Viklyki_casu_i_sociokulturni_funkcii_hudozhnoi_literaturi_ta_literaturnoi_osvity_v_Ukraini [in Ukrainian].
5. Kostiuk, I. Uprovadzhenia multymediinykh tekhnolohii na urokakh zarubizhnoi literatury [Implementation of multimedia technologies in foreign literature lessons]. Retrieved from <https://vseosvita.ua/library/posibnik-uprovadzenna-multimedijnih-tehnologij-na-urokah-zarubizhnoi-literaturi-116248.html> [in Ukrainian].
6. Onopriienko, O. V., Petruk, O., & Pavlova, T. (2023). *Tekhnolohii otsiniuvannia osobystisnykh i navchalnykh dosiahnen uchniv pochatkovoii shkoly. Methodychnyi keis* [Technologies for assessing personal and educational achievements of primary school students. Methodological case]. Kyiv: Pedahohichna dumka [in Ukrainian].
7. Pasko, I. (2023). Literatura ridnoho kraiu v shkoli: problemy, znachennia i pidkhody [Regional literature at school: problems, significance and approaches]. Retrieved from <https://nus.org.ua/2023/10/29/literatura-ridnogo-krayu-v-shkoli-problemy-znachennya-i-pidhody-dokladna-analityka/> [in Ukrainian].
8. Piskozub, L. (2024). Zastosuvannia multymedia u navchannia ditei [Application of multimedia in children’s education]. *Intehrovani komunikatsii*, 2 (18), 159–163. DOI: <https://doi.org/10.28925/2524-2644.2024.1821> [in Ukrainian].
9. Yatsenko, T. O. (Ed.). (2020). *Shkilna literaturna osvita: tradytsii i novatorstvo* [School literary education: traditions and innovation]. Retrieved from <https://undip.org.ua/wp-content/uploads/2021/07/shkilna-literaturna-osvita-.zbirnyk-tez.pdf> [in Ukrainian].
10. Yatsenko, T. (2016). *Tendentsii rozvytku metodyky navchannia ukrainskoi literatury v zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladakh (druha polovyna XX – pochatok XXI stolittia)* [Trends in the development of methods of teaching Ukrainian literature in secondary educational institutions (the second half of the 20th – the beginning of the 21st century)]. Kyiv: Pedahohichna dumka.

- Retrieved from <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/705923/1/%D0%9C%D0%9E%D0%9D%D0%9E%D0%A0%D0%90%D0%A4%D0%86%D0%AF.pdf> [in Ukrainian].
11. Lytvynova, S. (2020). *Electronic textbook as a component of Smart Kids technology of education of elementary school pupils*. Retrieved from <https://arxiv.org/pdf/2005.07488> [in English].
 12. Lytvynova, S., & Demeshkant, N. (2021). Distance learning in primary school during the COVID-19 pandemic: Results of the “SMART KIDS” experiment. *Osvitnii vymir*, 5, 61–74. DOI: <https://doi.org/10.31812/educdim.4718> [in English].
 13. Marienko, M., Nosenko, Yu., Sukhikh, A., Tataurov, V., & Shyshkina, M. (2020). Personalization of learning through adaptive technologies in the context of sustainable development of teachers’ education. *E3S Web of Conferences*, 166. DOI: <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202016610015> [in English].
 14. *Reform of general secondary education – the New Ukrainian School*. (2024). *Eurydice (EACEA)*. Retrieved from <https://eurydice.eacea.ec.europa.eu/news/ukraine-reform-general-secondary-education-new-ukrainian-school> [in English].
 15. *Tanks on the playground: Attacks on schools and military use of schools in Ukraine*. (2023). *Human Rights Watch*. Retrieved from <https://www.hrw.org/report/2023/11/09/tanks-playground/attacks-schools-and-military-use-schools-ukraine> [in English].
 16. *Ukraine’s education policy as a pillar for successful rebuilding*. (2025). *White Book of Reforms 2025*. VoxUkraine. Retrieved from <https://feps-europe.eu/wp-content/uploads/2025/02/Ukraines-education-policy-as-a-pillar-for-successful-rebuilding.pdf> [in English].
 17. Yatsenko, T., Slyzhuk, O., Hohol, N., & Novykov, A. (2024). Competence based approach to studying contemporary Ukrainian literature by early adolescents: Theory and practice. *Brazilian Journal of Education, Technology and Society (BRAJETS)*, 17 (se1). Retrieved from <https://brajets.com/brajets/article/view/1449/726> [in English].

Danylyuk S. S.,

orcid.org/0000-0002-0656-2413

LITERARY EDUCATION IN UKRAINIAN GENERAL SECONDARY SCHOOLS: MODERNIZATION PROCESSES AND CONTEMPORARY CHALLENGES (1990s–2020s)

The article examines the modernization of literary education in Ukrainian general secondary schools from the 1990s to the 2020s under the influence of educational reforms, technological transformations, and contemporary social challenges.

The study analyses changes in educational content, teaching methodologies, and the objectives of literary education, with particular attention to the implementation of cultural and competence-based approaches, the integration of digital technologies, and the adaptation of educational practices to crisis conditions.

It is demonstrated that literary education in Ukraine gradually shifted from a predominantly reproductive model of learning toward the development of conscious reading practices, critical thinking, interpretation skills, and interdisciplinary understanding. The implementation of the New Ukrainian School (NUS) reform contributed to strengthening competence-oriented learning; however, its practical realization was often constrained by insufficient methodological support.

The article evaluates the impact of educational digitalization and shows that multimedia tools and electronic resources expanded opportunities for learner engagement and educational accessibility. At the same time, unequal access to digital infrastructure and variations in teachers’ digital competence remained significant barriers to effective implementation.

Particular attention is devoted to the influence of the COVID-19 pandemic and wartime conditions on literary education. These challenges intensified educational inequalities, accelerated the transition to alternative learning formats, and highlighted the need for greater institutional flexibility and psychological support for students.

The study argues that under conditions of social instability, literary education performs not only educational but also cultural, identity-forming, and resilience-building functions.

The article identifies key challenges in contemporary literary education, including curriculum overload, insufficient differentiation of instructional models, technological disparities, learning losses, and the need for psychosocial support mechanisms.

It is concluded that the modernization of literary education in Ukraine requires an integrated approach combining curriculum renewal, methodological support for teachers, technological development, and alignment between educational, cultural, and socio-emotional dimensions of schooling.

Key words: literary education, educational modernization, New Ukrainian School (NUS), competence-based approach, digitalization of education, learning losses, COVID-19, psycho-emotional resilience, national identity, wartime challenges.

Дата надходження статті: 12.02.2026 р.

Прийнято до публікації: 05.03.2026 р.

Опубліковано: 28.05.2026 р.

Рецензент: доктор педагогічних наук, доцент Рябуха І. М.

УДК 37.026.9:372.851+372.862(477)“19/21”

DOI <https://doi.org/10.37915/pa.vi62.748>

Кохановська О. В.^{*},
orcid.org/0000-0001-7294-173X

ВИКОРИСТАННЯ НАОЧНОСТІ В КАБІНЕТАХ МАТЕМАТИКИ Й ІНФОРМАТИКИ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХХ – ПЕРША ЧВЕРТЬ ХХІ СТОЛІТТЯ)

У статті здійснено комплексний історико-педагогічний і дидактичний аналіз використання різних видів наочності в кабінетах математики та інформатики в Україні у другій половині ХХ – першій чверті ХХІ століття. На основі архівних матеріалів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, нормативних документів Міністерства освіти і науки України, сучасних модельних навчальних програм і наукових праць українських та зарубіжних дослідників з'ясовано організаційні, змістові й методичні передумови еволюції шкільної наочності. Обґрунтовано, що розвиток наочності в предметних кабінетах відбувався в тісному зв'язку зі становленням кабінетної системи, модернізацією матеріально-технічної бази школи, зміною змісту математичної та інформатичної освіти, а також поступовою цифровізацією освітнього середовища. Установлено, що в 1950–1970-х роках переважала предметно-графічна наочність, представлена таблицями, схемами, кресленнями, плакатами, геометричними моделями та демонстраційними матеріалами. У 1980–1990-х роках посилилася роль технічних засобів навчання, що створило передумови для формування спеціалізованих кабінетів інформатики. На початку ХХІ століття відбувся перехід до цифрово-інтерактивної наочності, пов'язаної з використанням комп'ютерної техніки, мультимедійних ресурсів, електронних таблиць, алгоритмічних візуалізацій, цифрового моделювання та STEM-компонентів. Показано, що в кабінеті математики наочність насамперед сприяє конкретизації абстрактного змісту, розвитку логічного, просторового та функційного мислення учнів. У кабінеті інформатики вона має складнішу природу, оскільки є не лише засобом навчання, а й об'єктом опанування через алгоритми, інтерфейси, структури даних, цифрові процеси та візуалізацію інформації. Доведено, що ефективне використання різних форм наочності є важливою умовою підвищення якості навчання, формування предметної компетентності учнів і створення сучасного багаторепрезентативного освітнього середовища.

Ключові слова: наочність, кабінет математики, кабінет інформатики, візуалізація, навчальне середовище, дидактика, історія освіти, STEM-освіта, цифрові засоби навчання.

Постановлення проблеми. У сучасній школі проблема використання різної наочності в кабінетах математики й інформатики набуває особливої ваги, оскільки

^{*}© Кохановська О. В.